

OB ROBU KULTURNE VSAKDANJOSTI

(Konec)

Beno Zupančič

»Zdravnika, jurista, popa, poeta, znanstvenika je buržoazija pretvorila v svoje plačane mezdne delavce.«

(»Manifest Komunistične partije«)

»Vsi ljudje so intelektualci... nimajo pa vsi ljudje v družbi funkcije intelektualcev... To pomeni, če lahko govorimo o intelektualcih, ne moremo govoriti o neintelektualcih, ker takšnih ljudi ni...«

(Antonio Gramsci)¹

Zapisek o inteligenci

Zadnja leta se pogosteje kot poprej zastavlja javno ali nejavno, v praktični ali teoretični obliki vprašanje, kaj je z našo inteligenco — kakšen je njen dejanski družbeni položaj, kakšne njene današnje in jutrišnje socialne in kulturne funkcije v naši družbi.

Vprašanja se porajajo iz nekaterih splošnih trditvev, ki so se izoblikovale v neposredni družbeni stvarnosti od osvoboditve sèm, iz pogostega občutka nekaterih vrst intelektualcev, da jih (»oficialna«) družba »nima rada«, da se jih torej otepa, da jih zapostavlja glede materialnih možnosti, da jih ljubosumno nadzira (družbeno upravljanje ali samoupravljanje), da jih po drugi plati skuša »kupovati« ali vsaj utišati s posebnimi materialnimi ugodnostmi ipd.

Gotovo je, da lahko izvirajo takšna občutja ali trditve predvsem iz *dejanske* družbene politike in prakse na najrazličnejših področjih družbenega dela, še posebno pa v času, ko se v bistveno spremenjeni socialni strukturi uveljavlja samoupravljanje — najpoprej v gospodarskih, pozneje pa tudi v t. im. negospodarskih dejavnostih z vsem, kar je prineslo in prinaša s seboj, z vsem, kar rešuje, in z vsem, kar odpira in daje na dnevni red samoupravljalne razprave.

Takoj nato je mogoče zapisati, da imajo nekatere take trditve svoje korenine v zgodovinski tradiciji, v nepremaganih in vedno znova objavljenih spominih na čase, ko je bila inteligenca — če govorimo splošno — sorazmerno privilegirana in diskriminirana, hkrati pa precej tenka plast meščanske družbe, potisnjena kolikor mogoče daleč proč od neposrednega odločanja o bistvenih družbenih zadevah v gospodarstvu, v poli-

¹ Antonio Gramsci: »*Izabrana dela*«, Kultura, Beograd 1959, str. 312.

tiki ipd. To pa je bil tudi čas, ko je bila kljub vsemu v določenih obdobjih rasti ali upadanj meščanske družbe in po svojih najboljših predstavnikih izredno pomembna prosvetiteljska, nacionalno in socialno osveščujoča družbena sila.

Tradicionalni meščanski intelektualci v najboljšem smislu te besede, razpet na križ kritike (za kritiko se je čutil tako poklicanega kot usposobljenega) družbe, ki je *izkoriščala* tudi njega, hkrati pa objektivne nemoči, da bi to kritiko tudi sam neposredno praktično uveljavljal v poglavitnih družbenih zadevah, se je moral na svoji zgodovinski poti, kolikor ni bil sam buržuj, opirati ali na tiste družbene sile, ki so trenutno »delale« zgodovino (buržoazija), ali na tiste, ki so že v preživelih razmerah snovale in pripravljale novo poglavje te zgodovine (delavski razred). Lahko je tudi omahoval sem ter tja, si prizadeval na vse strani in zapadal v pesimizem, anarhizem ali popolno osamljenost, hkrati pa si je domišljal, da je *samostojna* družbena plast.² V prvem primeru je bil najbolj pogosto »služabnik«, v drugem »sopotnik«, čeprav ta dva izraza njegovo družbeno situacijo do neke mere karikirata oziroma je ne moreta označiti polnovredno.

Seveda pa samo približno in poenostavljeno orisana zgodovinska usoda intelektualca ne pove še nič bolj določnega o njegovi dejanski usodi v modernem svetu, kjer že nehuje biti posebna in »tenka« plast, ali pa — kar nas posebno zanima — pri nas, pri narodu-proletarcu, kjer se je večji del inteligence proletariziral.³

Zlasti je v tem pogledu zamotan — kot vemo in čutimo — čas fašizma, obdobje priprav in uresničevanja socialističnih revolucij, čas

² Antonio Gramsci je dobro označil *iluzije* tradicionalnih intelektualcev glede tega, da so samostojna družbena plast, neodvisna od vladajoče družbene skupine. Opozoril je tudi na posledice v ideologiji oziroma v politiki: »... Vsa idealistična filozofija se lahko povezuje s položajem, ki ga je zavzela plast intelektualcev, in se lahko definira kot izraz te socialne utopije, zaradi katere se imajo intelektualci za »neodvisne«, samostojne...« A. Gramsci, op. cit. str. 311.

Arnold Hauser pravi o tem takole: »Navidezna neodvisnost inteligence od meščanstva in s tem od vseh družbenih vezi je v skladu z iluzijo tako meščanstva kot inteligence, da je duh izven razredov. Intelektualci hočejo verovati v absolutno resnico in lepoto, ker so na ta način videti *predstavniki neke »višje« resničnosti* in tako nadomeščajo svojo brezvplivnost v družbi; buržoazija pa dopušča veljavo tej zahtevi inteligence po položaju med in nad razredi, ker misli, da s tem dokazuje obstoj splošno človeških vrednot in možnost premostitve razrednih nasprotij.« »Socialna zgodovina umetnosti in literature«, II. zv., str. 339, Cankarjeva založba, Ljubljana 1962.

³ Srečko Kosovel (»Umetnost in proletarec«) je svoj pogled označil takole: »Kapitalisti, bogataši in buržoazija, vsi ti pa ne podpirajo umetnosti iz kakih človeških idealnih nagibov, recimo, iz tega nagiba, da bi umetnik lahko od njene podpore živel *svobodno* in ustvarjal umetnine *resnici in svojemu prepričanju* na ljubo. Njihov cilj je drugačen; kakor so se polastili proizvajalnih sredstev *materialne* kulture, recimo tvornic, bank, borz, veleposesev, tako si hočejo osvojiti kapitalisti tudi proizvajalna sredstva *duševne* kulture,

hitrih in korenitih družbenih sprememb, neusmiljenih razrednih obračunavanj, notranjih razhajanj v delavskem gibanju, izrazite diktature proletariata ali administrativnega socializma, družbene in gospodarske nerazvitosti, mednarodnih napetosti, zunanjih intervencij ipd., ko utegne intelektualec hočeš nočeš še precej časa »ponavljati« nekdanjo zgodovinsko »vlogo« služabnika, sopotnika ali pa bohema.

Kaj se pravzaprav zgodi z inteligenco v socialistični revoluciji in v socialistični graditvi nove družbe? Ali se ne bo ta nekdanja posebna družbena plast v določenem obdobju socialistične družbe, ko bo le-ta zavestno odpravljala razlike med intelektualnim in fizičnim delom, razredne razlike in razrede same, z njo vred bistveno presnavljala, spreminjala po družbenem položaju in po funkciji? Ali se ne bo zaradi pospešenega družbenega napredka (modernizacija, družbena delitev dela ipd.) in izobraževanja vsega ljudstva tako številčno razraščala, da se bo kot posebna družbena plast tako rekoč postopoma ukinjala in se navsezadnje docela ukinila, s tem pa tudi osvobodila? Kakšna usodna ali tragična razpotja jo čakajo, kadar se ob nastajanju nove družbene strukture odpoje nekdanjemu »hlapčevanju« (če se mu ni že poprej), novo pa se iz najrazličnejših vzrokov (revolucije v nerazvitih deželah) ne razvija po njenih ali celo ne po pričakovanih osnovnega nosilca revolucije? Kaj bo z njo, če se njena integracija v novo družbo iz kakršnih koli razlogov oddalji, če se še ne bo tako kmalu iznebila položaja *mezdnega* delavca, *državnega* uslužbenca ali *svobodnega* »zajedalca«? Ali lahko inteligenca po socialistični revoluciji, ko se prej ko slej sproži tako ali drugače proces odmiranja razredov, obtiči v negotovosti med starim in novim, če namreč nima pogojev za zgodovinsko perspektivo, po kateri bo kot posebna družbena plast hitro izginila, ali če ne more spoznati nujnosti, ki je posledica tudi njene lastne dejavnosti, da namreč postanejo prej ko slej intelektualci vsi ljudje in se z njimi tudi intelektualno delo osvobodi razrednih spon?

Na vsa taka vprašanja je nemogoče zadostno odgovoriti, dokler štejemo inteligenco za *samostojno* in *enovito* družbeno plast. Mimo tega in drugega (npr. dogovora o tem, kdo je resnični izobraženec ali intelektualec) zamotavajo take *poenostavljene* prikaze družbenega položaja

umetnike, znanstvenike, iznajditelje, pisatelje itd. To se pravi, zaslužniti si hočejo ne samo ročne delavce, marveč tudi intelektualce. Umetnik in znanstvenik sta v sodobni družbi *brezpravna*, izpostavljena trpljenju, stradanju in umiranju. In ker je vsakemu *resničnemu umetniku svobodno izpovedovanje svojih spoznanj najvišja dolžnost*, zato je tudi vsak resničen umetnik postavljen pred alternativo: služiti ali resnici ali buržoaziji. »Razgledi v književnosti 1918—1941«, Mladinska knjiga, Ljubljana 1963, str. 17.

inteligence zgodovinsko pogojene razlike med t. im. humanističnim intelektualcem (humanističnim kritikom družbe) in tehničnim intelektualcem (strokovnjakom, specialistom, potencialnim tehnokratom). Poleg tega imamo kot drugod tudi v vsej naši zgodovini še posebno vrsto intelektualcev — močan sloj sorazmerno dobro šolane *duhovščine*, ki je poleg svojih posebnih verskih dolžnosti opravljala tudi splošno, svojim smotrom prilagojeno prosvetiteljsko in politično poslanstvo. Dandanes se to razlikovanje med humanistično in tehnično inteligenco tudi pri nas spričo industrializacije znova močneje uveljavlja v zavesti predvsem intelektualcev-kulturnih delavcev, in sicer kot posledica enostranskega⁴ zgodovinskega razvoja, hkrati pa kot posebne vrste opozorilo na večrajšnje in današnje družbene neskladnosti, kot očitek, da gre tudi v naši družbi za močne tehnokratične težnje. V taki, k tehnokratizmu nagnjeni družbi pa da ne ostane resnično humanističnemu intelektualcu nič drugega, kot da se zapre pred njo v stolp slonokoščeni ali pa prestopi v opozicijo tudi do nove družbe, v opozicijo odprtih vrat, praktično vnaprej razorožene kulturniške kritike, v opozicijo brez upa zmage.

Odgovoriti na taka ali podobna vprašanja očitno ni mogoče samo na splošno, zakaj kaj hitro bi lahko očitno zagrešili najbolj groba pomenostavljanja, stvarno pa še teže spričo dejstva, da imamo o vsem tem kljub razmeroma obširni publicistiki in esejistiki le malo znanstveno dokumentiranih del. Zato nas še zmeraj spremlja med drugim pisanje na pamet, ugotovitve, ki so pogosto utemeljene bolj z občutki in posluhom kot z dognanimi dejstvi. Razumljivo je, da se tudi ti zapiski izpostavljajo takšnim nevarnostim.

Bržkone je odveč, da bi se podrobneje ukvarjali s procesi, v katerih je evropska inteligenca kot posebna družbena plast zgodovinsko nastala. Arnold Hauser pravi, da je nastala »iz meščanskega razreda in njena prednica je tista avantgarda meščanstva, ki je stala ob zibelki francoske revolucije. Njena ideja kulture je razsvetljevsko-liberalna, njen človeški

⁴ Posebej se mi zdi umestno na tem mestu podčrtati, da imamo tako drugod po svetu, še bolj pa pri nas doma močno zakoreninjeno miselnost oziroma skoroda že prepričanje, da je humanistično ali kulturniško prizadevanje intelektualca veljavno predvsem ali celo izključno v *pismeni* obliki — kot publicistika, esejistika, pisateljstvo ipd. Kakor da so druge oblike takega prizadevanja manj vredne, kot npr. vzgoja, nebesedne umetnosti, urbanizem itd., da nasploh ne govorimo o zdravnikih, iznajditeljih, znanstvenikih na nekaterih področjih raziskovalnega dela, skratka o vseh tistih, katerih *javno* delo se ne kaže predvsem ali neposredno v *pismeni* obliki. Podobno velja za razlikovanje med tem, kaj je in kaj ni *javno* — zdi se včasih, da je javno res samo tisto, kar je napisano oziroma objavljeno. Tudi v tej potezi se kaže sled naše nacionalne tradicije, oblikovane dolgo časa enostransko, pa tudi naš današnji provincializem. To omenjam, ne da bi kakor koli podcenjeval publicistiko in javni pismeni angažma intelektualcev.

ideal je svobodna, napredna osebnost, ki je ne vežejo tradicije...⁵ Vse to so že zdavnaj in vsaj v grobih obrisih ugotovljene in znatne stvari.

Za nas je predvsem pomembno dejstvo, da je že iz slovenske publicistike in esejistike zadnjega pol stoletja (če že ne bi poznali dejanj) dovolj razvidna stopnja zavesti, do katere se je slovenska inteligenca po svojih najboljših močeh dokopala glede lastne usode doma ali v evropskem svetu in družbenega oziroma kulturnega poslanstva. S tem seveda ni rečeno, da je bila ta zavest zmeraj popolnoma adekvatna dani družbeni situaciji, hkrati pa tudi ne, da je bila pretežno napačna zrcalna podoba teh situacij.

Ko človek lista po tej publicistiki, mora prihajati čedalje bolj do edino razumnega spoznanja, da nam namreč pri obravnavi nekdanje, današnje ali jutrišnje usode naše inteligence lahko samo v določeni meri rabijo *splošne* podobe družbenih zakonitosti, veljavnih za zahodno-evropsko inteligenco zadnjih sto ali dve sto let, saj gre zmeraj za razvitejšo kapitalistično družbo od naše, in nič bolj kakšne apriorne ali poenostavljene razlage družbene opredeljenosti inteligence glede na buržoazijo oziroma na delavski razred.

To pa ne more pomeniti nič drugega kot to, da je treba jemati za izhodišče slehernega razmišljanja o slovenski inteligenci predvsem stvarna in splošno nesporna dejstva, po mojem predvsem naslednja:

— posebno zgodovinsko usodo slovenskega naroda, malega naroda-zamudnika na evropskem prepihu, »naroda proletarca«, kot ga je imenoval Ivan Cankar;

— dolgotrajno enostransko oblikovanje slovenske inteligence, njene strokovne strukture (humanistična smer), politične, idejne in kulturne fiziognomije; zanjo so sicer dolgo značilne provincialna majhnost, malo-meščanska omahljivost, politična razdrobljenost in nebogljenost, hkrati pa v njenem *najboljšem delu* izrazita ljudskost in demokratičnost in konec koncev pomembna funkcija v nacionalnem osveščanju in gibanju za nacionalno osvoboditev;

— poseben pomen slovenske kulture, saj je imela pri nas »še vse večji pomen kot pri drugih narodih. Revolucionarna in ljudska misel, ki se v preteklosti ni mogla uveljaviti na drugih področjih našega utenjenega življenja, se je zatekla ravno v kulturo in se ravno v njej povzpela do svojih najvišjih manifestacij« (B. Kidrič);

— šibko in provincialno-miniaturno razvite značilnosti zahodno-evropske kapitalistične družbe v Sloveniji, kar velja tudi za najrazličnejše nacionalne institucije;

⁵ Arnold Hauser, op. cit. str. 338.

— dolgotrajna tavanja glede nacionalnega vprašanja v delavskem gibanju — »stranka ni videla naroda, narod ni videl stranke« (I. Cankar);

— proletarizacijo slovenske inteligence v obdobju modernega kapitalističnega razvoja, zlasti med obema svetovnjima vojnoma, in njeno pretežno opredeljenost zoper imperializem in fašizem kakršne koli vrste;

— množično ljudsko pripravljenost na nacionalno in socialno osvobodilno akcijo in zaradi tega resnično ljudsko naravo narodnoosvobodilne borbe in revolucije;

— veliko udeležbo slovenske inteligence, ne samo kulturniške, v narodnoosvobodilnem boju in socialistični revoluciji;

— kljub sorazmerni nerazvitosti hitre in korenite spremembe v socialni strukturi povojne slovenske družbe; med njimi sorazmerno hitro naraščanje števila izobražencev vseh vrst, s tem pa tudi razraščanje njenega strokovnega sestava, s čimer so se do neke mere že zapolnile zgodovinsko nastale vrzeli in odpravile mnoge izmed omenjenih enostranosti;

— hitro preraščanje prvotno nujno administrativno urejene družbe (uresničevanje osnovnih revolucionarnih sprememb) v samoupravljalško.

Ob tem moram ugotoviti še naslednje:

Mnoga javna razmišljanja veljajo starejši in srednji generaciji naše predvojne napredne humanistične inteligence. Gre torej le za del *današnje* slovenske inteligence, in sicer za *starejši del*. To poudarjam samo zato, da bi ne bilo nesporazumov in da ne bi mimogrede pozabili tudi na ostalo inteligenco — na mlajšo in tudi na »nehumanistično«, kot bi jo utegnil kdo imenovati. Ravno tako gre pri tem za inteligenco, pojmovano bolj ali manj po starem, tj. predvsem za najbolj aktivno jedro izobraženstva, za ljudi s formalno šolsko izobrazbo, zaradi česar utegnejo biti hočeš nočeš neupoštevani ne tako maloštevilni ljudje v vseh družbenih plasteh, ki jih je izoblikovala v intelektualce predvsem družbena praksa.

Večkrat se nam posredno ponuja vprašanje, ali je bila napredna slovenska inteligenca *integralni* ali samo *pridruženi* ali celo *zlorabljeni* del osvobodilnega gibanja in socialistične graditve? Od odgovora na to vprašanje so odvisna tudi eventualno takale nadaljnja vprašanja: Ali ni bila morebiti ta inteligenca že vnaprej zoper administrativni socializem, ali ni že vnaprej tako rekoč slutila ali celo vedela, da tako urejanje zadev — tudi če je trenutno edino mogoče — ne more biti dolgotrajno in plodno? Ali je ta inteligenca prihajala do spoznanja o potrebnosti ali nepotrebnosti, o začasnosti ali pozneje o preživelosti administrativnega socializma hkrati z vso družbo in njeno politiko ali že poprej? Ali je videla daleč naprej, vsekakor dalj kot so videle druge

družbene sile? Navsezadnje bi se bilo mogoče celo vprašati, ali ni inteligenca morebiti nasploh osvobojena nevarnosti, da bi se pretirano vdajala kakšnim administrativnim in birokratičnim gledanjem ali zamisliti in ali ni v nekem smislu le precej *homogena* ali celo *samostojna* v odnosu na ostalo družbo in na njena politična dejanja in iskanja?⁶

Problem zase je, zakaj se slovenska kulturniška inteligenca ni odločneje oglasila, ko je doživljala napad za napadom. Če hočemo bolje razumeti ta molk, moramo po mojem upoštevati nekatera dejstva:

— splošno napadalno in nestrpno naravo kritike, deloma tudi njeno abstraktnost, vendar samo deloma;

— kritika je iz taktičnih razlogov pogosto s pomočjo očitkov na račun kulturniške inteligence dejansko obračunavala z družbo v celoti ali s posameznimi družbenimi organizacijami oziroma odločitvami;

— v kritiki je bilo marsikaj takega, s čimer se je kritizirana inteligenca lahko strinjala — tega ne gre zanikovati, saj velja v marsičem celo za »uradno« oblast, hkrati pa mnogo prisvojenega, takega, kar je bilo znano ali splošno sprejeto že zdavnaj poprej;

— kritika je najbolj določno prizadevala samo del inteligence, najbolj predvorno napredno humanistično inteligenco;

— generacijska dejstva, ki sem jih že omenjal;

— kritika je bila med drugim posledica procesa, v katerem se je uveljavljalo samoupravljanje; v tem procesu pa je bila tudi inteligenca vseh generacij udeležena v »oblasti«, če še smemo tako govoriti, v njej je bolj kot kdaj koli poprej lahko delovala ne samo z besedo (kritiko), ampak je tudi soodločala, vendar na precej drugačen način kot poprej (ne da bi to idealizirali).⁷

Kljub pogostim omembam neobirokratizma in neostalinizma, mnogi naši publicisti birokratizma ne označijo natančno. V resnici ga v vsakdanjih razpravljanih pogosto jemljemo statično, nespremenljivo.⁸ Gre tudi za to, da moramo bržkone razlikovati *birokracijo*, ki nam je grozila

⁶ Arnold Hauser pripisuje v omenjenem delu precejšnjemu delu evropske inteligence med svetovnimi vojnami lastnost, da se kaj rada zavzema za avtoritarne oblike vladanja, za red, za disciplino, za diktaturo ipd. Krivično bi bilo, ko bi si njegove oznake kratko in malo izposodili, nekaj pa na vsem skupaj le je — namreč nagnjenje k redu od zgoraj navzdol, k administrativnemu urejanju družbenih zadev, posebno kadar tudi splošne družbene razmere porajajo težnje enake narave.

⁷ Statistični podatki povedo, da je v letu 1963 delovalo v organih samoupravljanja ustanov na področju vseh negospodarskih dejavnosti okoli 19.000 ljudi, od tega z višjo in visoko šolsko izobrazbo okoli 5500. Te številke ne povedo vsega, kažejo pa na delež izobražencev v družbenem samoupravljanju t. im. negospodarskih dejavnosti.

⁸ Prim. Staneta Saksida razpravo »Prva polovica leta 1964«, Problemi, št. 25, str. 1056 in dalje.

v administrativnem socializmu z njegovim etatizmom, centralizmom, z zavestnim spregledovanjem objektivnih gospodarskih zakonitosti ipd., in po drugi plati *birokratske pojave*, ki se bodo porajali tudi v samoupravno razvijajoči se družbi in ki bodo grozili vsakomur, ne najmanj intelektualcem. To razlikovanje je namreč izrednega pomena za samoupravno prakso, za dosledno demokratizacijo, ki zares sprošča tudi vseh vrst negativne sile ali pojave, hkrati pa odpravlja poglavitno: mezdno delo in preživelo stanje administrativnega upravljanja s človekom in družbo, z njim pa tudi možnost za profesionalno birokracijo kot oblastniški sloj.

Pogosto imamo opraviti z mišljenjem, po katerem je samoupravljanje istovetno z demokratizacijo. Bojim se, da gre v takih primerih vendarle za podcenjevanje nove resničnosti, ki nastaja z novimi proizvodnimi odnosi, z razraščanjem samoupravljanja v materialni proizvodnji, z osvobajanjem človeka in njegovega dela. Lahko bi si potemtakem mislili, da ne upoštevamo dovolj nove družbene in politične strukture, ki sicer resda poganja iz prejšnje, preživele, predvsem pa ne njene nove kakovosti, ki je v nastajanju, še ni dodobra izoblikovana, vendar pa že do takšne mere, da nam že dela težave vsem po vrsti, tudi intelektualcem najrazličnejših strokovnih smeri, nekoliko manj pa seveda uresničevalcem neposredne demokracije v materialni proizvodnji. Navsezadnje nam le gre za premagovanje pojmovanj formalne predstavniške demokracije, tradicionalistične zamisli o poslanstvu intelektualnega — tudi političnega in kulturnega dela, za nova razmerja v proizvodnji in politiki, za nova razmerja med številnimi družbenimi organizmi, za novo miselnost, ki jo ta neposredna demokracija poraja, za preseganje administrativnih zamisli o socializmu, ki so zapustile globoke sledove v vsej naši družbi, v vsej inteligenci in celo v najbolj kritični kritiki, in končno tudi za demokratično razreševanje posebnih problemov posameznih — ne samo kulturniških skupin.

Ne morem si kaj, da bi ob tem ne sprožil nekaj takihle naivnih vprašanj: Kaj pa, če je strah pred birokracijo kot vsegamogočnim družbenim slojem že zdavnaj mimo? Kaj pa, če je nerazložljiva diferenciacija v kulturniški inteligenci posledica ne samo notranjih protislovij socialistične družbe, ampak tudi posledica vsak dan bolj utrjene samoupravljalne demokracije, v kateri naj se ravno ta protislovja na najbolj uspešen način razrešujejo? Kaj, če je birokracija že nehala terjati od občanov in še posebej od intelektualcev enosmernost v mišljenju? Kaj, če je obstoječa politika že v precejšnji meri rezultat najrazličnejših interesov in stališč — kljub enotni splošni usmerjenosti? Kaj, če je politika že veliko bolj samoupravne narave, že veliko bolj *družbeni dogovor*, kot se pravzaprav zavedamo? Kaj, če je morebiti res, da so bili tudi

spopadi s kritiko nekaterih skupin v letu gospodovem 1964 mogoči samo zaradi razvitosti in hkrati nerazvitosti našega samoupravljanja? Kaj konec koncev, če je samoupravljanje vendarle resno mišljeno?

Zdi se mi, da bi mogli s stvarnimi odgovori na ta vprašanja kar dobro razložiti diferenciacijo v kulturnem in intelektualnem življenju, opredeljevanju za tako ali drugačno stališče, ne da bi se morali pri tem opredeljevati vnaprej, za socializem ali zoper njega.

Po vsem tem bi mogel zapisati naslednje:

Zgodovina kaže, da je bila slovenska inteligenca, tudi kulturniška, zmeraj heterogena, posredno ali neposredno povezana z različnimi družbenimi sloji ali razredi, kar pa ne more pomeniti, da bi se zaradi posebne usode slovenskega naroda in v posebnih družbenih situacijah (nacionalna ogroženost, socialna revolucija ipd.) ne bila mogla iz lastnih interesov opredeljevati politično pretežno enotno.⁹

Pota in interesi naše predvojne napredne inteligence, torej vendarle ne čisto vse, so bili v zadnjem zgodovinskem obdobju takšni, da se je morala čedalje bolj ujemati s potjo poglavitnih nosilcev narodnoosvobodilnega gibanja in socialne revolucije (delavci in kmetje), dokler se ni z revolucionarnim gibanjem docela zlila in postala njegov integralni del. Z njim vred je bila ta inteligenca deležna tako stvarnih družbenih predvidevanj, akcij in zmag, kot nekaterih slepil, tavanj ali zmot. Njena zunanja enotnost in notranja različnost seveda nista mogli biti statični ali nesprenemljivi, posebno ne v povojnih letih, ko so se njene vrste hitro množile.

Mimo objektivnih razmer (skromna gospodarska osnova) in faktorjev, ki so vsi skupaj oblikovali splošno povojno politiko, je bila večina slovenske inteligence ne samo s svojo negativno, ampak tudi pozitivno kulturno tradicijo udeležena v oblikovanju takratnih (tudi administrativnih in centralističnih) zamisli glede kulturnih in splošnih družbenih razmer (uresničevanje slovenske državnosti!). Njena lastna družbena izkušnja je bila nujno preskromna, da bi jo bila mogla obvarovati pred nekaterimi tavanji ali zmotami, obenem pa je bila ob iz-

⁹ Boris Kidrič je leta 1945 zapisal: »Izkušnje narodnoosvobodilne borbe so govorile jasno, glasno in učinkovito vsem zares iskrenim pripadnikom Osvobodilne fronte ne glede na njihovo nazorsko usmerjenost. Te izkušnje so ustvarile vrsto enotnih in bistvenih političnih, družbenih, taktičnih in tudi kulturnih pogledov, ki so postali nepogrešljiva sestavina za progresivni razvoj Osvobodilne fronte. Ne da se tajiti, da Osvobodilna fronta brez progresivnega kovanja take idejne enotnosti ne bi bila vzdržala svojih težkih preizkušenj in skušnjav...« In dalje: »Kakor seveda velja in bo veljala v Osvobodilni fronti svoboda svetovnega nazora, tako pa bi tudi bilo skrajno nevarno in škodljivo, potencirati nazor v nasprotju z idejnimi, teoretičnimi in taktičnimi izkušnjami, ustreznimi resnično znanstveni družbeni analizi, ter na tak način ta nazor tudi znotraj Osvobodilne fronte vpreči v reakcionarni voz.« *Zbrano delo, II., str. 319.*

kušnjah drugih družbenih sil dovolj trdna, da je čedalje bolj zamotana stvarnost ni mogla v celoti zbegati ali narediti popolnoma neobgljeno spričo problemov, ki jih je začela porajati že v precejšnji meri spremenjena družbena struktura.

Ravno ta hitro spreminjajoča se družbena struktura, sorazmerno naglo nastajanje vseh vrst novih izobražencev (v Sloveniji imamo zadnja leta že po 7000—8000 diplomantov srednjih, višjih in visokih šol, fakultet in akademij), odpravljanje zgodovinskih enostranosti v celotni strokovni strukturi inteligence, nesentimentalni in vsesplošni družbeni obračun z zablodami ali deformacijami (stalinizem), nenehno nasprotje med hotenji in objektivnimi možnostmi itd. so seveda njeno notranjo različnost *po-večavali*. Zato pa se je ravno takrat in ravno s temeljitim družbenim obračunom in s samoupravljanjem lahko začela oblikovati določnejša podoba naše prihodnje družbe, z njo pa tudi stvarna družbena perspektiva inteligence.

Humanistično, prosvetiteljsko in kulturno poslanstvo inteligence se je razširjalo, s tem pa pravzaprav začelo ukinjati v starem smislu. S prizadevanji po osvobajanju človeka kot posameznika in kot člana družbene skupnosti so se začeli v novih, ne docela predvidljivih procesih uresničevati poleg že doseženih (nacionalna osvoboditev, socialistična družbena usmerjenost) tudi drugi humanistični smotri, ki so jih v preteklosti izražali najboljši predstavniki slovenske inteligence predvsem v vizijah, vendar v procesih, ki niso ne idilični ne enakomerni ne kratkotrajni.

Vseh vrst družbene nadloge — birokratizem, sektaštvo, dogmatizem, primitivizem, provincializem itd. — so obremenjevali tudi intelektualce, kakor so bili po drugi plati oni sami deležni v družbeni praksi precejšnje mere močno zakoreninjenega in zgodovinsko utemeljenega nezaupanja do *nekaterih* vrst intelektualcev (Cankar: *frak in talar!*), z njimi pa tudi nekatere značilne intelektualne in kulturne institucije.

Diferenciacijski procesi so se začeli izraziteje uveljavljati tisti čas, ko se je to zgodilo v vsej naši družbi, ko je že bilo mogoče določneje oceniti nekatere družbene pojave iz prvega povojnega obdobja in odkriti pot naprej (samoupravljanje). Ti procesi pa so seveda v vsej družbi in še posebej v inteligenci sami pogojeni predvsem s sorazmerno nerazvito materialno osnovo celotne družbe in še posebej njenih kulturnih institucij, obremenjeni med drugim s tradicijami vseh vrst, s še neprevrednotenimi ali površno prevrednotenimi vrednotami, hkrati pa z vseh vrst novimi težavami. Nove težave so znamenje družbenih protislovij, kakršne poraja že nova družbena struktura. Te težave se kažejo v intelektualnih dilemah glede abstraktne ali konkretne kritike, »tehnologije« razvoja in

napredka, obračuna z nekaterimi slepili glede usmerjanja in planiranja družbenih procesov, bojazni pred stihijo, ki jo je treba krotiti, hkrati pa sproščati (objektivne ekonomske zakonitosti), bojazni, da bi se samoupravljalna zamisel socialistične družbe sprevrgla samo v kakšno inačico birokratične, končno pa neprestanih iskanj, kako uveljaviti hitro naraščajoče želje in hotenja ob počasneje rastočih možnostih. Družbeni napor, da bi vsestransko pospešili izobraževanje in znanstveno-raziskovalno delo, saj imamo opraviti s pravo ekspanzijo višjega in visokega šolstva, raziskovalnih inštitutov itd., je to nasprotje med željami in možnostmi lahko samo povečeval in potisnil v ospredje družbene kritike in iskanj probleme, ki bi jih ne mogli označiti s kakšnim tradicionalnim predznakom. Ker se je hkrati uveljavljalo samoupravljanje, je seveda toliko bolj razumljiva po eni plati *kritika neizkoriščenih možnosti, po drugi plati pa stvarno iskanje možnosti, kako do največje mogoče mere izkoristiti obstoječe.*

V teh procesih je prišlo bolj kot kdaj koli do veljave dejstvo, da inteligenca ni bila, ni in ne more biti *samostojna* družbena plast, katere samostojni interesi bi mogli biti apriorno napredni ali nazadnjaški — ne glede na to, kakašni so interesi osnovnega nosilca družbenega napredka. Nič manj pa dejstvo, da inteligenca v tem razvojnem obdobju še ne more biti enovita po svojih socialnih, strokovnih, filozofskih, kulturnih ali estetskih značilnostih, ne da bi seveda trdil, da bi se — kot že rečeno — v nekaterih družbenih situacijah ne mogla opredeljevati precej enotno ali da bi v veliki večini ne mogla sprejemati za svoje poglavitne socialistične smotre.

O tem razmišljam zato, ker je večkrat slišati trditev, da je bila slovenska inteligenca v celoti zapostavljena. Seveda bi bilo treba šele dognati, kdaj, kako, zakaj in *kateri del slovenske inteligence* je bil zapostavljen. Povrh vsega bi bilo treba raziskovati, v kolikšni meri se je že omenjeno staro nezaupanje do nekaterih vrst intelektualcev prenašalo na vso inteligenco, koliko so se intelektualci čutili ogrožene ali zato, ker so se močnejše uveljavljale tudi druge družbene sile (delavski sveti ipd.), ali pa zato, ker so nekatere, nekoč prevladujoče intelektualne plasti postajale sorazmerno tanjše (učiteljstvo — tehnična inteligenca). Končno bi bilo treba pogledati tudi to, koliko so imeli in imajo delovni ljudje v neposredni proizvodnji še danes dejanske razloge za nezaupanje do nekaterih intelektualcev (administracija, tehnokracija).